

واکاوی نسخه خطی تفسیر جلالی اثر جلال الدین رئیس العلماء شیرازی

زهرة معارف*

تاریخ دریافت: ۹۷/۱/۱۶

علی راد**

تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۶

چکیده

ضرورت شناخت میراث تفسیری شیعه، بر کسی پوشیده نیست. یکی از راه‌های تبیین آموزه‌های حیاتبخش قرآنی، واکاوی تفاسیر است. با شناسایی بیش از ۱۰۰ مفسر از مدرسه تفسیری فارس، در ۱۵ قرن، با جلال الدین رئیس العلماء شیرازی (۱۲۹۴-۱۳۷۱ق) و «تفسیر جلالی» آشنا شدیم. تنها نسخه این مجموعه تفسیری، متعلق به کتابخانه خانقاه احمدی شیراز است. این تفسیر، ترتیبی، و شامل ۱۵ جزء از قرآن کریم است. در این نوشتار با واکاوی نسخه خطی ۱۹ جلدی جلالی، به روش توصیفی-تحلیلی، شاخص‌های این تفسیر برای نخستین بار کشف و استخراج گردید. شایان ذکر است که خواننده تفسیر، در ابتدا مفسر را سلطنت‌طلب می‌پندارد، اما در واقع این مجموعه تفسیری در حال تقیه سیاسی مفسر، در عهد پهلوی (پدر و پسر) نوشته شده است. رهیافت پژوهش آن است که مفسر، روش قرآن به قرآن را با استناد به روایات، مورد توجه قرار داده، و از نظر گرایش، تفسیر خود را در ظاهر، با قالب سبک اجتماعی و اخلاقی و با جهت‌گیری معنوی و تربیتی، و در واقع با جهت‌گیری جهادی سیاسی، بنا نهاده است.

کلیدواژه‌گان: تفسیر جلالی، جلال الدین رئیس العلماء شیرازی، نسخه خطی.

* دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث قم، مدرس دانشکده مطالعات تطبیقی قرآن کریم شیراز.

zo.maaref@yahoo.com

ali.rad@ut.ac.ir

** دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث پردیس فارابی دانشگاه تهران.

نویسنده مسئول: زهره معارف

مقدمه

یکی از مفسران مدرسه تفسیری فارس، *جلال الدین رئیس العلماء شیرازی* (متولد شیراز ۱۲۹۴ق / متوفای شیراز ۱۳۷۱ق) (وفادار مرادی، ۱۳۹۱: ۴۶) است. جهت شناخت این مفسر، آشنایی مختصری با خاندان وی ضروری است. آل خاقانی، خاندان علمی شیعی در قرن دوازدهم تا اوایل پانزدهم در عراق و ایران می‌باشند. نسب این خاندان به بنو خاقان می‌رسد. شیخ شبیر [فرزند ذیاب] سرسلسله این خاندان است (بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۷۵: ۱/۱: ۶۷۵). تمیمی در «مشهد الامام» آورده است که شیخ شبیر از مجتهدین مشهور، فرزندان به نام‌های شیخ حسن و شیخ حسین و شیخ محمد داشت. شیخ حسن نیز سه فرزند به نام‌های شیخ حبیب و شیخ عیسی و شیخ محمد طاهر داشت. شیخ محمد طاهر از نجف به شیراز مهاجرت کرد، از بزرگان این دیار گردید، مورد تعظیم و احترام قرار گرفت و به اقامه جمعه و جماعت پرداخت و ملقب به رئیس العلماء بود. فرزند ایشان، *جلال الدین* نیز، صاحب ۷۰ تألیف بود (جعفر تمیمی، ۱۴۳۱: ۸۲۰-۸۲۱). محمد طاهر، عالم، فاضل، فقیه، مجتهد و صاحب «شرح اللمعتین»، «التحفة المحمدية»، «منظومة فی الفقه» و «معارج الانوار فی منازل الابرار و الاشرار» بود (امینی، ۱۳۸۴: ۱۴۷). آقا بزرگ در معرفی «معارج الانوار»، آن را متعلق به شیخ محمد طاهر بن شیخ حسن بن شیخ شبیر خاقانی، ساکن شیراز و متوفای سال ۱۳۲۵ در شیراز دانسته، و تصریح کرده که فرزندش *جلال الدین*، در سال ۱۳۲۶ق آن را به چاپ رسانده است (آقا بزرگ، ۱۴۰۳: ۲۱، ۱۸۰/۱۴۰۴: ۹۷۰). چاپ سنگی این کتاب (ابن الحسن بن الشبیر، ۱۳۲۶ق: ۱۳۷) در کتابخانه مدرسه علمیه ولیعصر (علیه السلام) شیراز موجود است.

جلال الدین، فرزند شیخ محمد طاهر، نیز معروف به رئیس العلماء بود. وی امام جماعت مسجد قوام الملک شیراز بود و در همانجا به تحصیل و تدریس اشتغال داشت و دارای تألیفات بسیاری به نظم و نثر، عربی و فارسی در موضوعات مختلف علوم اسلامی است (وفادار مرادی، ۱۳۹۱: ۳۷). وی، از فقها و شعرای معاصر است. مادرش شیرازی بوده و خودش هم در شیراز متولد شده است. علوم دینی را نزد پدر آموخت و سال‌ها در شیراز به رتق و فتق امور شرعی می‌پرداخت (رکن زاده، ۱۳۳۸: ۲/ ۵۶۷ - ۵۶۸) وی در کتاب «اشعار درة فاطمیه» در معرفی، خود را خدام شریعه، مشهور به ریاست، فرزند

مجتهد عصر و فرید دهر، حاج شیخ محمد طاهر عرب معرفی کرده است (شیرازی، ۱۳۷۷: ۳).

همچنین «معارج الانوار» (ابن الحسن بن الشبیر، ۱۳۲۶: ۱۲۸-۱۳۱)، به ترجمه و ذکر احوالات شیخ محمد طاهر و فرزندش جلال الدین و تصانیف ایشان و اجازه علامه انصاری به شیخ محمد طاهر، پرداخته است. در این کتاب تصریح شده که شیخ محمد طاهر عرب، مجتهد عصر خویش و یگانه زمانه خود، و صاحب تألیف و تصانیف عالی در علم اصول و فقه و حدیث و تفسیر و علم کلام و لغت و نحو و بیان و معانی و تبیان و... بوده است. شایان ذکر است که در این کتاب آمده که پدر جلال الدین نیز صاحب اثری در تفسیر با نام «التبیان فی رد البیان» (بطون قرآن و مشتمل بر ۱۲۰ سوره) بوده است.

جلال الدین نیز چون پدر فقیه خود، دارای طبع لطیف شعری هم بوده و چنانکه «الذریعه» (آقا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۳: ۲۳ / ۸۵ - ۸۶) اشاره کرده، صاحب منظومه‌ای به نام «منظومه اطمینانیه» بوده است. همچنین «الذریعه» به دو اثر در عرفان به نام «انوار الهدایة فی العرفان» (همان) و «منور القلوب و الابصار» (همان: ۱۵۳) و «تفسیر جلالی» (همان: ۸۵ - ۸۶) اشاره کرده است. رئیس العلماء جلال الدین ریاستی شیرازی، صاحب کتابی به نام «فاطمه سلام الله علیها» (شیرازی، ۱۳۵۱) نیز هست. البته آثار جلال الدین بسیار است که تعدادی از این آثار در کتاب فهرست کتب خطی خانقاه احمدی شیراز معرفی شده است.

جلال الدین و پدرش شیخ محمد طاهر، هر دو در شیراز، صحن مطهر امامزاده سید علاء الدین حسین (آستانه)، پای ساعت حرم مدفون هستند. احفاد و نوادگان شیخ جلال الدین رئیس العلماء، هم اکنون در شیراز به خاندان ریاست شهرت دارند.

بیان مسأله

با کاوش در تاریخی به پهنای ۱۵ قرن، و شناخت بیش از ۱۰۰ مفسر از مدرسه تفسیری فارس و آثار ایشان، با نسخه خطی ۱۹ جلدی «تفسیر جلالی» آشنا شدیم. تفسیری ترتیبی تا نیمه قرآن کریم، که تنها یک نسخه دارد و آن هم متعلق به کتابخانه خانقاه احمدی شیراز است. صاحب این مجموعه جلال الدین فرزند محمد طاهر، از

مفسران قرن ۱۳ است. کشف شاخص‌های این نسخه خطی تفسیری، مسأله مهم این پژوهش است. روش نگارنده در این نوشتار، نسخه‌پژوهی، به شیوه انتقادی-تحلیلی است. شایان ذکر است که این مقاله مأخوذ از رساله دکتری با عنوان «مدرسه تفسیری فارس؛ پدیداری، تطور و اعلام» است.

سوالات پژوهش

در راستای این پژوهش، پرسش زیر مطرح می‌شود:
- شاخص‌های اصلی تفسیر جلالی چیست؟

فرضیه‌های پژوهش

مطابق با پرسش پژوهش، این فرضیه قابل طرح است:
- این مجموعه تفسیری، دارای شاخص‌های منحصر به فرد بوده و در حال تقیه سیاسی توسط مفسری بصیر و آگاه به زمانه نوشته شده است.

پیشینه پژوهش

این مجموعه ۱۹ جلدی تفسیری، برای اولین بار مورد واکاوی قرار گرفته است.

معرفی تفسیر جلالی

«تفسیر جلالی» (شیرازی، ۱۳۲۴ق تا ۱۳۷۰ق، نسخه خطی، ش ۱۰۸ - ۱۳۰، ۱۲۱، ۱۳۶ - ۱۴۵، ۱۴۷ - ۱۵۰)، اثر رئیس العلماء جلال الدین شیرازی است. ظاهراً این نسخه خطی کتابخانه خانقاه احمدی شیراز، تنها نسخه «تفسیر جلالی» است. ۲۹ جلد نسخه خطی، که به نام مجموعه ۱۹ جلدی «تفسیر جلالی» معروف است. البته ۱۰ جلد از این ۲۹ جلد مربوط به پیش‌نویس‌های مشهور به «مسوده» است که مفسر محترم موفق به پاک‌نویس بعضی شده و بر پاک‌نویس بعضی دیگر موفق نشده، یا به دست ما نرسیده است. ولی آنچه مبرز است با توجه به تاریخ نسخ، عمر مفسر اجازه تألیف تفسیر بیش از نیمی از قرآن را به وی نداده است. البته با در کنار هم قرار دادن مبیضات و مسودات، ملاحظه

شد که این مجموعه مشتمل بر تفسیر کل ۱۵ جزء اول قرآن کریم (به جز آیات ۱۲۲ تا ۲۰۶ اعراف) است.

این مجموعه خطی، از طرف آقای جمال الدین ریاستی فرزند مؤلف در تاریخ شهریور ۱۳۴۳ ش / ۱۳۸۴ ق)، یعنی ۱۳ سال پس از وفات مؤلف، به کتابخانه خانقاه احمدی شیراز اهداء گردیده است. یعنی تا کنون بیش از نیم قرن است که تفسیر جلالی در کتابخانه خانقاه احمدی شیراز نگهداری می‌گردد.

شایان ذکر است که در مجموعه ۱۹ جلدی «تفسیر جلالی»، نسخه‌ای از تفسیر با عنوان «مواظع الرضائیه فی نصایح القرآنیه» (همان: نسخه ش ۱۳۶) از مفسر موجود است که در آن آیات منتخب سور بقره، آل عمران، نساء، مائده، انعام و اعراف را در قالب نصایح قرآنی تألیف کرده است. این نسخه به نوعی، تفسیر موضوعی به شمار می‌آید. تألیف این نسخه از ماه رمضان سال ۱۳۲۷ تا رمضان ۱۳۳۰ ق؛ یعنی مدت سه سال به طول انجامیده است. البته این نسخه پیش‌نویس مفسر بوده و موفق به پاک‌نویس آن نشده و یا پاک‌نویس آن مانند چند کتاب دیگر از این مجموعه تفسیری به دست ما نرسیده است.

شاخص‌های مکشوف تفسیر جلالی

نگارنده با واکاوی «تفسیر جلالی» اثر جلال الدین رئیس العلماء شیرازی، در کتابخانه خانقاه احمدی شیراز، به شاخص‌های ذیل دست یافته است.

شواهد مورد استناد جلال الدین در تفسیر

- استناد به آیات متعدد (مانند همان: نسخه ش ۱۰۸: ۹)
- استناد به روایات متعدد، که قالب تفسیر را روائی کرده، و استفاده مکرر از روایات امام حسن عسکری (ع)، این روایات را به عنوان منبع مهم روائی مفسر قرار داده است. همچنین مفسر به احادیثی از پیامبر (ص) (مانند همان: ۵، ۸، ۹، ۳۶)، امام علی (ع) (مانند همان: ۱، ۷، ۸، ۳۶)، امام زین العابدین (ع) (مانند همان: ۹)، امام صادق (ع) (مانند همان: ۵، ۸، ۹)، امام رضا (ع)، ابن مسعود (مانند همان: ۵) استناد کرده است.

- بهره‌گیری از اشعار عربی و فارسی مانند غزلیات حافظ، سعدی (مانند همان: ۱)، اشعار مولانا از «مثنوی معنوی» (مانند همان: ۴) و همچنین استناد به اشعار شعرای دیگر از جمله رباعی زیبای ناصرالدین شاه:

حقا که حقیقت علی حق باشد حق است و بحق حق که بر حق باشد
گویند علی حق است گر حق نبود حق با علی و علی مع الحق باشد
(همان: نسخه ش ۱۰۹: ۴۵۳)

البته طبع شعری خود مفسر، نیز در گوشه و کنار تفسیر چشم‌نوازی می‌کند. در نسخه تفسیری مربوط به سوره یوسف با عنوان «الشفیق و الرفیق فی مواعظ سورة یوسف الصدیق» اشعار فارسی بسیاری مشاهده می‌شود (همان: نسخه ش ۱۱۶) شایان ذکر است که جلال‌الدین بسیار مقید به حفظ امانت در بیان نام شاعران، بوده است؛ مانند حکایتی از فاطمه اهل سروستان؛ زن استاد حسن کوزه‌گر (همان: نسخه ش ۱۰۹: ۵۵۲ - ۵۶۰).

- اشاره به نکات نحوی و توضیح مفردات و واژگان.
حتی گاهی لغات دشوار آیات و روایات و اشعار، در متن (مانند همان: نسخه ش ۱۰۸: ۴۵۰) و حاشیه (مانند همان: ۳۷۸) توضیح داده شده است.
- بیان مصداق اتم؛ مانند «فی ان الصراط المستقیم معرفة الامام. فی ان مراد بالصراف علی والائمة الهداة» (همان: ۸)

- استناد به تورات و انجیل (همان: نسخه ش ۱۰۹: ۴۴۹)
- استناد به ادعیه، چون دعای سمات (همان: ۴۵۰)
- استناد به کتبی چون «مکارم الاخلاق» (همان: نسخه ش ۱۰۸: ۳۶)

نامگذاری ابتکاری هر سوره

ابتکار دیگر این مفسر خوش ذوق، نامگذاری تفسیر هر سوره با عنوانی بسیار با مسمی و بدیع است. عناوین زیر بر روی جلد مجموعه «تفسیر جلالی» دیده می‌شود:
«تحفة الوقرة فی مواعظ سورة البقرة»، «کنوز العرفان فی مواعظ سورة آل عمران»،
«لؤلؤ الآلاء فی مواعظ سورة النساء»، «الفوائد العائدة فی سورة المائدة»، «دواء الآلام فی

مواظ سورة الانعام»، «تحفة الاطراف فى مواظ سورة الاعراف»، «حديقة الرجال فى مواظ سورة الانفال»، «حسن البراعة فى تفسير سورة البرائة»، «ضياء العيون فى تفسير سورة ذوالنون»، «هدية العنبر و العود فى تفسير سورة هود»، «الشفیق و الرفیق فى مواظ سورة يوسف الصدیق»، «بشارة الوعد و الوعید فى تفسير سورة الرعد»، «عین السبیل فى تفسير سورة ابراهیم الخلیل»، «سرور الهجر فى تفسير سورة الحجر»، «جواهر الکحل فى تفسير سورة النحل»، «بشارة جبرئیل فى تفسير سورة بنی اسرائیل».

نظم خاص در کتابت و تنظیم مطالب

مفسر ابتدا متن تفسیری خود را در پیش‌نویسی که مسودّه نامیده، تنظیم کرده و سپس در پاک‌نویسی که مبیضه خوانده، وارد کرده است. از آنجا که مفسر محترم، خود کاتب مجموعه تفسیری خویش می‌باشد، تفسیر از اشتباهات احتمالی هنگام کتابت مصون مانده است. نظم صفحات و دسته‌بندی مطالب، حاکی از ذوق وافر و انگیزه بالا و دقت و صبر و حوصله ایشان است.

بصیرت سیاسی و تقیه مفسر

نکته حائز اهمیت، این مفسر و مجموعه تفسیری وی را منحصر به فرد کرده است. در ابتدای جلد اول آمده است:

«من تفسیر تحفة الوقرة فى مواظ سورة البقرة من مصنفات الفانى الجانى جلال الدین نجل محمد طاهر نجل العلامة الخاقانى الذى شرعت فيه ثانيا فى يوم الاربعاء الخامس من شهر شوال المكرم من شهر سنة تسع وخمسين وثلاثمائة بعد الالف من الهجرة النبوية المحمّدية المطابق بالخامس عشر من شهر ابان الشهر الثامن من سنة التاسع عشر وثلاثمائة بعد الالف بالسنة الشمسية المعمولة فى هذا الزمان فهو زمان سلطنة اعلى حضرت شاهنشاه رضا شاه بهلوی خلد الله ملكه وسلطانة»

در مواجهه با این عبارات، اولین نکته‌ای که به ذهن هر خواننده‌ای خطور می‌کند، این است که آخوندی درباری، مؤلف این مجموعه ناب تفسیری است. اما با مطالعه تفسیر

ایشان، متوجه می‌شویم که سخت در اشتباه هستیم و ایشان نه تنها وابستگی به دربار نداشته بلکه در شمار مبارزین با ظلم و ظالم، و بسیار استکبار ستیز بوده است. نکته قابل توجه آن است که مفسر محترم در تقیه سیاسی به سر برده و حفظ ظاهر کرده اما در خلال تفسیر به زیبایی به مبارزه علیه استبداد پهلوی پرداخته است. مطلبی که اگر آن روز افشا می‌شد، حیات مفسر را به مخاطره می‌انداخت. *جلال‌الدین* قسمتی از تفسیر را به «فی من ظلم بالقرآن» (شیرازی، نسخه ش ۱۰۸: ۴) اختصاص داده است. در واقع وی با تصریح بر این مطلب، بای خاص و ویژه در مبارزه با ظلم و طاغوت گشوده است. ایشان در خلال تفسیر، از هر موقعیتی جهت ترسیم ظلم و ستم حکومت پهلوی استفاده کرده است. برای نمونه در جلد دوم صفحه ۳۵، تحت عنوان «شمه‌ای از ظلم‌های پهلوی در زمان سلطنت»، به ظلم و ستم‌های حکومت مستبد اینگونه اشاره کرده است:

«قتل علماء و بزرگان و مؤمنین و بردن طلا و نقره و جواهرات ایران و از بین بردن قرآن و دین جعفری و از بین بردن حجاب زنان و ظلم به زندانی‌ها و از ظلم به امام حسین و ترک عزاداری و از مسأله قاچاق و شیوع خمر و قمار و...» (همان: نسخه ش ۱۰۹: ۳۵)

و در آخر این متن یک صفحه‌ای آمده است:

«والسلام علی من اتبع الهدی و خشی عواقب... و خاف من الملك الاعلی و رحمة الله وبرکاته» (همان).

این مفسر انقلابی حتی در انتخاب جملات پایانی نیز، دقت لازم را مبذول داشته و برای نمونه با جمله «خاف من الملك الاعلی»، شجاعت و بی‌باکی در مقابل حکومت ستمشاهی را به خواننده تلقین نموده است. مفسر محترم هر جا مجال یافته، در مبارزه با ظالم، آیات و روایات و اشعاری آورده است. ذوق شعری مفسر در کنار کتابت زیبا و روح استکبارستیزی، این مجموعه تفسیری را بسیار ناب کرده است. ایشان به صورت منظوم فارسی، به ذکر اموری که در عهد پهلوی تغییر داده شده (همان: حاشیه صفحات ۵۵۴ - ۵۵۶) اشاره کرده است. حکایت خواب مفسر، در به قتل رسانیدن هفت نفر ظالم در قالب شعری (همان: ۵۶۰ - ۵۶۳) با مضمون قرآنی «فقطع دابر القوم الذین ظلموا» انعام/۴۵ (همان: ۵۶۲)، یا بیت:

ای شه تازه جوان انصاف کن

این خرابی‌های بابت صاف کن

(همان: ۵۶۳)

همه دال بر روحیه ظلم‌ستیز ایشان است. شایان ذکر است که شروع این کار تفسیری در زمان *رضاشاه پهلوی* بوده اما در نیمه جلد دوم، حکومت به پسرش رسیده است. مفسر به این نکته اشاره کرده و اشعاری به مناسبت تغییر سلطان و تبدیل آداب اهل زمان سروده است (همان: ۵۵۰). خواننده این مجموعه تفسیری، روح مبارزه طلبی با مستکبران در وجودش شعله کشیده و آموزه‌های حیاتبخش قرآنی و کاربرد آیات در زندگی امروز برایش ملموس می‌گردد. به نظر می‌رسد هدف مفسر، از مکتوب کردن ذکر *مصائب ابا عبدالله (ع)* در پایان برخی مجالس (مانند نسخه جلد دوم تفسیر سوره بقره)، توجه دادن خواننده به شناخت یزید و شمر زمانه و مبارزه با ظالمان دوران خویش بوده است. بصیرت سیاسی و درک مقتضیات زمان و دشمن شناسی و تقیه مفسر در هنگام نگارش تفسیر، از ویژگی‌های منحصر به فرد این مجموعه تفسیری است. پس شایسته است نشانه‌های مودت با دربار، در دیگر آثار *جلال الدین*، نیز مورد بازبینی قرار گرفته و به حساب تقیه گذاشته شود. مثلاً ذکر شده که در سال ۱۳۲۹ شمسی که جسد *رضاشاه پهلوی* را به ایران آوردند و جمال ریاستی، فرزند *جلال الدین*، در شیراز زندانی بوده، وی مخمسی را که تضمین قصیده فرخی *سیستانی* است خطاب به *رضاشاه پهلوی* سروده و درخواست عفو پسرش را کرده است (رکن زاده، ۱۳۸۸: ۵۶۷/۲ - ۵۶۸).

تاریخگذاری بسیار دقیق تفسیر

شروع تألیف و پایان آن با ذکر سال و ماه و حتی روز، در هر جلد مشخص است که حاکی از نظم و دقت مفسر است.

تفسیری ۴۶ ساله

با بررسی دقیق تاریخ تألیف، در پایان هر ۱۹ جلد از این مجموعه تفسیری، درمی‌یابیم که مفسر انقلابی و شجاع، ۴۶ سال از عمر با برکت خویش را در حال نگارش این مجموعه تفسیری بوده است (از سال ۱۳۲۴ ق تا ۱۳۷۰ ق). از آنجا که مفسر محترم،

بسیار منظم و دقیق پیش‌نویس‌ها را با خط زیبای خود، پاک‌نویس می‌کرده متأسفانه با وفات ایشان در سال ۱۳۷۱ق، فرصت پاک‌نویس تعدادی از نسخه‌ها نیز از دست رفته و مجموعه تفسیری ایشان تا نیمه قرآن کریم قلم خورده و از ادامه تفسیر ایشان محروم شده‌ایم.

با دقت در تاریخ‌های مذکور در مجموعه نسخه خطی تفسیری *جلال‌الدین*، درمی‌یابیم که شروع به کار تألیف تفسیر، ابتدا در سال ۱۳۲۴ق، با تفسیر سوره ابراهیم، و در سال ۱۳۲۵ق، با تفسیر سوره مبارکه حجر بوده است. ظاهراً با توجه به پیش‌نویس تفسیر سوره بقره، بعد از آن است که مفسر، در سال ۱۳۲۷ق، مصمم می‌شود که به تفسیر ترتیبی از ابتدای قرآن کریم، اهتمام ورزد.

مبانی تفسیری جلال‌الدین در تفسیر جلالی

- *جلال‌الدین* در مبانی عمومی و مشترک خود با دیگر مفسران، قرآن را ثقل اکبر (شیرازی، نسخه ش ۱۰۸: ۲)، حبل‌المتین (همان) و معجزه (همان) دانسته و به افضلیت کتاب قرآن بر سایر کتب آسمانی (همان: ۴) تصریح نموده است. اشاره مفسر به این مطلب که «لیس فی القرآن تحریف ولا تصریف ولا تغییر ولا تبدیل ولا اسقاط» (همان) در واقع حاکی از یکی دیگر از مبانی وی در «تفسیر جلالی»، یعنی «عدم تحریف قرآن» است.

- *جلال‌الدین* در مبانی خاص خود، اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) را ثقل اصغر در کنار قرآن کریم به شمار آورده است. وی تصریح کرده است که «همه علم قرآن نزد اهل بیت نبوت است» (همان: ۲). مبانی تفسیری مبتنی بر روایات، در بهره‌گیری مکرر وی از سخنان اهل بیت (علیهم السلام)، مشهود است.

- مبانی خاص روش تفسیری *جلال‌الدین* مبتنی بر روایات محض نیست، بلکه تفسیر قرآن به قرآن نیز یکی از مبانی پذیرفته شده از سوی وی در «تفسیر جلالی» محسوب می‌شود. *جلال‌الدین* به این مطلب اشاره کرده است که بعضی قرآن بعضی دیگر را تصدیق می‌کند (همان) و در جای دیگر مطرح کرده است که بعضی قرآن بعضی دیگر را تفسیر می‌کند (همان: ۳).

- ذکر اسامی قراء مدنی و مکی و کوفی و بصری(همان) حاکی از پذیرش اختلاف قرائات در «تفسیر جلالی» است. مانند ذکر اختلاف قرائات در سوره حمد(همان: ۹).

گرایش مفسر در تفسیر جلالی

این مفسر شیعی تفسیر خود را در ظاهر، با قالب سبک اجتماعی و اخلاقی و با جهت‌گیری معنوی و تربیتی، و در واقع با جهت‌گیری جهادی سیاسی، بنا نهاده است.

نتیجه بحث

یکی از مفسران مدرسه تفسیری فارس در قرن ۱۳، جلال الدین رئیس العلماء شیرازی، صاحب «تفسیر جلالی» است. نسخه خطی ۱۹ جلدی جلالی، تفسیری ترتیبی از ابتدای قرآن کریم تا سوره مبارکه اسراء است. تألیف این مجموعه، ۴۶ سال به طول انجامیده است. به نظر می‌رسد که جلال الدین روش قرآن به قرآن را با استناد به روایات، مورد توجه قرار داده است. از نظر گرایش، این مفسر شیعی و استکبارستیز تفسیر خود را در ظاهر، با سبک اجتماعی و اخلاقی و با جهت‌گیری معنوی و تربیتی، و در واقع با جهت‌گیری جهادی سیاسی، بنا نهاده است. روش تفسیری جلال الدین مبتنی بر روایات محض نیست، بلکه تفسیر قرآن به قرآن نیز یکی از مبانی پذیرفته شده از سوی وی محسوب می‌شود. بر خلاف آنچه در ابتدای امر به ذهن خطور می‌کند، این مفسر، هیچ سنخیتی با دربار پهلوی نداشته است. بصیرت سیاسی و درک مقتضیات زمان و دشمن شناسی و تقیه مفسر در هنگام نگارش تفسیر، از ویژگی‌های منحصر به فرد این مجموعه است. امید است که با نگارش این سطور، مظلومیت عالم انقلابی بر همگان آشکار، و از قضاوت عجولانه در مورد وی جلوگیری شود، و مفسر بصیر به جامعه قرآنی جهان اسلام معرفی گردد.

کتابنامه

قرآن کریم

کتب فارسی

بنیاد دائرة المعارف اسلامی (زیر نظر مصطفی میرسلیم). ۱۳۷۵ش، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی.

رکن زاده آدمیت، محمد حسین. ۱۳۸۸ش، دانشمندان و سخن سرايان فارس، تهران: کتابفروشی های اسلامی و خیام.

شیرازی (رییس العلماء)، جلال الدین. ۱۳۵۱ش، فاطمه (س)، شیراز: انتشارات مصطفوی.

شیرازی (رییس العلماء)، جلال الدین. تفسیر جلالی (مجموعه ۱۹ جلدی)، نسخه خطی، ش ۱۰۸-۱۳۰، ۱۲۱، ۱۳۶-۱۴۵، ۱۴۷-۱۵۰، شیراز: کتابخانه خانقاه احمدی.

مشار، خانابا. ۱۳۴۴ش، فهرست کتاب های چاپی عربی، تهران: بی نا.

وفادار مرادی، محمد. ۱۳۹۱ش، فهرست کتب خطی کتابخانه خانقاه احمدی شیراز، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی؛ کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران.

کتب عربی

ابن الحسن بن الشبیر، محمد طاهر. ۳۲۶ق، معارج الأنوار فی منازل الأبرار والأشرار، نسخه سنگی (ش ۱۵۳۵۲ - ۱۰۳۱)، رقی، طهران (مدرسه علمیه ولیعصر (ع) شیراز، وقف توسط جلال الدین رئیس العلماء).

امینی، محمد هادی. ۱۳۸۴ق / ۱۹۶۴ق، معجم رجال الفكر والادب فی النجف (خلال الف عام).

آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن. ۱۴۰۳ق، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، لا مک: دار الأضواء.

آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن. ۱۴۰۴ق، طبقات اعلام الشیعة، القسم الثالث من الجزء الاول وهو نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، مشهد: دار المرتضی للنشر.

جعفر تمیمی، محمد علی. ۱۳۸۹ش / ۱۴۳۱ق، مشهد الامام او مدينة النجف، ج ۱-۴، قم: المكتبة الحیدریة.

شیرازی (رییس العلماء)، جلال الدین. ۱۳۷۷ش، اشعار درة فاطمية علیها السلام، شیراز: چاپخانه مصطفوی.

Bibliography

The Holy Quran

Persian sources

Islamic Encyclopedia, (Under the supervision of Mustafa Mir Selim), Encyclopedia of the Islamic World, Tehran, Islamic Encyclopedia.

Rokn Zadeh-Adamiyat, MH, Scientists and speakers of Fars, Tehran, Islamieh and Khayyam Bookstores.

irazi(Rais al-olma), Jalal-al-din, Jalali's commentary, Manuscript, No, shiraz, Khanqah Ahmadi Library.

irazi(Rais al-olma), Jalal-al-din, Fatemeh S, shiraz, Mostafavi Publications.

Vafadar Moradi, mohammad, Contents of Manuscripts of Khanegh Ahmadi Library in Shiraz, Tehran, Library, Museum and Parliamentary Documents Center of Islamic council-Special Library for the History of Islam and Iran.

Arabic sources

Agha bozorg tehrani, MM, Al-zarieh ela tasanif al-shieh, Dar al-azva.

Agha bozorg tehrani, tabaghat aalam al-shieh,noghaba al-bashar in century, Mashhad, Dar al-mortaza lennashr.

Amini, MH, Moajam rejal al-fekr v al-adab fe al-najaf.

Jafar tamimi, MA, Mashhad al-Amam or Madinat al-najaf, Gom,Entesharat al-maktabat al-heidariah.

Ibn al-Hasan bin al-shobair, MT, Maarej al-Anvar fe manazel al-Abrar v al-Ashrar, Stone version, Tehran, Valiasr school of science (AS) Shiraz.

Shirazi(Rais al-olma), Jalal-al-din, Dorat Fatima's poetry on her, shiraz, Mostafavi Printing House.

A Survey on Jalali's Interpretation Manuscript by Jalal e Din Shirazi

Zohreh Ma'aref: PhD Candidate, Quran Science & Hadith, Qom

Ali Raad: Associate Professor, Quran Science & Hadith, Tehran University Campus

Abstract

Necessity of Shiite interpretive heritage is clear for all. One way to express the vital Quranic learnings is to survey and analyze interpretations. Recognizing more than 100 interpreter in Fars interpretation schools during 15 centuries makes us familiar with Jalal e Din Shirazi (1877 - 1952) and Jalali Interpretation. The only manuscript of the mentioned interpretation belongs to Ahmadi Khaneghah Library in Shiraz. The present article discovers this interpretation's criteria by analyzing the 19 vol. manuscript for the first time and the method is descriptive – analytical. It is remarkable to state that the reader of the interpretation initially finds the author a royalist but in fact the mentioned collection is the political status of the interpreter in Pahlavi era. The findings of the research show that the interpreter paid attention to Quran to Quran (comparison) method by citing traditions and considers the form of social and ethical framework for his interpretation in appearance but Jihadi – political framework in fact.

Keywords: Jalali interpretation, Jalal e Din Shirazi, manuscript.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی